

UDK 37.018:355.1

Xudayor QALANDAROV,
O'R MV TOQQ Qo'mondonlik boshqarma boshlig'i
E-mail: xudayoriskandarovich74@gmail.com

Oliy ta'lim xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti professor, p.f.d U.Begimkulov taqrizi asosida

XORIJIIY DAVLATLAR VA O'ZBEKISTONDA HARBIY OILALARNI IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO'LLAB- QUVVATLASH INSTITUTLARI: QIYOSIY TAHLIL

Annotatsiya

Mazkur maqolada AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Rossiya va O'zbekiston Respublikasining harbiy oilalarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimlari hamda qonunchilik asoslari qiyosiy tahlil qilingan. Harbiy xizmatchilarning uzluksiz rotatsiyasi (ko'chishi) sharoitida farzandlar ta'limidagi uzilishlarning oldini olish, turmush o'rtoqlar bandligini ta'minlash hamda ijtimoiy moslashuvni yengillashtirishga qaratilgan xalqaro ilg'or tajribalar (PEAP, Seamless Canada, DSM va boshqalar) o'rganilgan. Tadqiqot natijasida, xalqaro amaliyotning eng samarali modellarini milliy mudofaa tizimiga integratsiya qilish, xususan, harbiy oilalar uchun maxsus ta'limiy mentorlik va kasbiy qayta tayyorlash pedagogik mexanizmlarini joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: harbiy oila instituti, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash, rotatsiya, ta'lim uzluksizligi, turmush o'rtoqlar bandligi, xalqaro tajriba, ijtimoiy moslashuv, mentorlik tizimi.

ИНСТИТУТЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕМЕЙ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ И УЗБЕКИСТАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ законодательных баз и систем социально-педагогической поддержки семей военнослужащих в США, Канаде, Великобритании, Австралии, России и Республике Узбекистан. Изучен передовой международный опыт (PEAP, Seamless Canada, DSM и др.), направленный на предотвращение перерывов в образовании детей в условиях постоянной ротации (переездов) военнослужащих, обеспечение занятости супругов и облегчение социальной адаптации. В результате исследования разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по интеграции наиболее эффективных международных моделей в национальную систему обороны, в частности, внедрению специальных педагогических механизмов образовательного наставничества и профессиональной переподготовки для семей военнослужащих.

Ключевые слова: институт семьи военнослужащего, социально-педагогическая поддержка, ротация, непрерывность образования, занятость супругов, международный опыт, социальная адаптация, система наставничества.

INSTITUTIONS OF SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR MILITARY FAMILIES IN FOREIGN COUNTRIES AND UZBEKISTAN: A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

This article provides a comparative analysis of the legislative frameworks and socio-pedagogical support systems for military families in the USA, Canada, the UK, Australia, Russia, and the Republic of Uzbekistan. Advanced international practices (such as PEAP, Seamless Canada, DSM, etc.) aimed at preventing disruptions in children's education during continuous military relocations (rotations), ensuring spouse employment, and facilitating social adaptation are studied. As a result of the research, scientifically grounded proposals and recommendations were developed for integrating the most effective international models into the national defense system, particularly the implementation of special pedagogical mechanisms of educational mentoring and professional retraining for military families.

Keywords: military family institution, socio-pedagogical support, rotation, continuity of education, spouse employment, international experience, social adaptation, mentoring system.

Kirish. Hozirgi kunda jamiyatimizda barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta'minlashda fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish va ma'naviy-axloqiy xavfsizlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bu borada mamlakatimiz suverenitetini himoya qilishdek sharaflı vazifani bajarayotgan harbiy xizmatchilar va ularning oilalari bilan ishlash tizimini pedagogik hamda ijtimoiy jihatdan takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Zamonaviy davlatlarning milliy xavfsizligini ta'minlash va Qurolli Kuchlarning jangovar

shayligini yuksaltirish faqatgina harbiy texnika va qurol-yarog'larga emas, balki harbiy xizmatchilarning oilaviy va ruhiy barqarorligiga bevosita bog'liqdir.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatning o'ziga xos qiyinchiliklari — tez-tez ko'chishlar (rotatsiya), uzoq muddatli xizmat safarlari va uzluksiz ruhiy bosimlar harbiy xizmatchining oilasiga, ayniqsa, farzandlarining ta'lim-tarbiyasi va ijtimoiy moslashuviga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni tizimli hal etish maqsadida rivojlangan xorijiy mamlakatlarda harbiy oilalarni ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik qo'llab-quvvatlashning yaxlit institutsional tizimlari shakllantirilgan [2]. Xususan, Kanada tajribasida harbiy

oilalarni qo'llab-quvvatlash ixtiyoriy ijtimoiy yordam emas, balki "barqaror oila – barqaror harbiy xizmatchi – yuqori jangovar tayyorgarlik" formulasi asosida ishlovchi strategik mexanizm sifatida qabul qilinib, "Seamless Canada" va "DAOD[13] 5044" kabi ta'lim, moliya hamda tibbiyotdagi uzilishlarning oldini oluvchi davlat dasturlari orqali boshqariladi.

Jahon amaliyotida harbiy oilalar bilan ishlashning turli huquqiy va tashkiliy modellari mavjud bo'lib, ularni qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega. AQShda harbiy oilalar uchun qonunchilik bazasi o'ta mustahkam bo'lib, "SCRA[14]" va "MSRRA[15]" kabi qonunlar harbiylar oilasini ko'chishlar vaqtidagi iqtisodiy, soliq va ijara yuklamalaridan qat'iy himoya qiladi [1]. Shu bilan birga farzandlar ta'limini "DoDEA[16]" maktablari tizimi orqali dunyo bo'ylab uzluksiz ta'minlaydi. Buyuk Britaniyada esa harbiy oilalar huquqlari "Qurolli Kuchlar Kelishuvi" (Armed Forces Covenant) orqali butun millatning ma'naviy majburiyati sifatida qonuniylashtirilgan. 2021-yilda qabul qilingan qonunga ko'ra, davlat xizmatlaridan foydalanishda harbiy oilalarga nisbatan kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik hamda bolalar ta'limidagi uzilishlarning oldini olish uchun maxsus ta'lim grantlari (Service Pupil Premium) ajratilishi qat'iy belgilangan [3].

Harbiy xizmatchilarning turmush o'rtoqlarini kasbiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va farzandlarining psixologik holatini barqarorlashtirishda Avstraliya va Rossiya tajribasi ham alohida e'tiborga molik. Avstraliyada harbiylarning turmush o'rtoqlarini ish bilan ta'minlashga qaratilgan PEAP (Partner Employment Assistance Program) dasturi va farzandlarning yangi maktabga tezkor moslashuvini ta'minlovchi "Defence School Mentor" (DSM) tizimi amaliyotga joriy etilgan [5]. Rossiya Federatsiyasida esa harbiy oilalar maqomi maxsus Federal qonun bilan himoyalangan bo'lib, uy-joy bilan ta'minlashda "Harbiy ipoteka" (NIS) tizimi hamda farzandlar uchun oliy ta'lim muassasalariga maxsus kvotalar ajratish tartibi muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda [4].

O'zbekiston Respublikasida ham harbiy oilalarni ijtimoiy-huquqiy va ma'naviy himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirilgan [8]. Hukumat tomonidan uzoq muddatli imtiyozli ipoteka kreditlari ajratish, harbiy qismlarda xotin-qizlar va oila masalalari bo'yicha kengashlar faoliyatini yo'lga qo'yish hamda harbiylarning farzandlari uchun oliy ta'lim muassasalariga kirishda 5 foizlik davlat granti kvotalarini taqdim etish kabi strategik kafolatlar qonunchilikda mustahkamlangan.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Rossiya va O'zbekistondagi harbiy oila institutlarining qonunchilik asoslari, rivojlanish strategiyalari va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini qiyosiy-tahliliy o'rganishdan iborat. Ushbu tahlil nafaqat xalqaro tajribaning eng ilg'or amaliyotlarini aniqlashga, balki O'zbekiston sharoitida harbiy xizmatchilarning oilalarini barqaror rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish uchun fundamental ilmiy-nazariy va amaliy baza yaratishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy maqolada xorijiy davlatlar va O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida harbiy oilalarni qo'llab-quvvatlashning huquqiy, ijtimoiy va pedagogik mexanizmlarini o'rganish maqsadida kompleks, qiyosiy-tahliliy va tizimli-funksional yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik poydevorini xalqaro amaliyotdagi harbiy oila institutlarini yaxlit ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida qabul qilish tamoyili tashkil etadi [9, 10]. Bu jarayonda ilmiy bilishning analiz va sintez, induksiya va deduksiya, shuningdek, rasmiy davlat hujjatlarini kontent-analiz qilish usullari keng qo'llanildi [11]. O'rganilayotgan muammoning

ko'p qirrali ekanligini hisobga olib, harbiy oilalar hayotidagi ta'lim, bandlik, moliyaviy barqarorlik va ruhiy-psixologik holat masalalari yagona institutsional yondashuv doirasida birlashtirildi.

Tadqiqotning axborot va empirik bazasini AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Rossiya va O'zbekiston kabi davlatlarning harbiy oilalar bilan ishlashga qaratilgan milliy qonunchiligi, mudofaa vazirliklarining rasmiy strategiyalari hamda maxsus ijtimoiy dasturlari tashkil etdi. Qiyosiy pedagogika va sotsiologiya usullaridan foydalangan holda, tadqiqot doirasida xorijiy davlatlarning harbiy oilalarga ko'rsatadigan xizmatlari maxsus indikatorlar asosida tasniflandi. Xususan, hujjatlarni tanqidiy tahlil qilish (document analysis) usuli yordamida Kanada Qadriyatlar va Qurolli Kuchlar (CAF) tizimidagi "DAOD 5044" (Defence Administrative Orders and Directives) direktivalari hamda harbiy oilalarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "Military Family Resource Centres" (MFRC) markazlari faoliyati chuqur o'rganildi. Shuningdek, Kanadaning "Seamless Canada" tashabbusi doirasida harbiy oilalarning ko'chib o'tish (rotatsiya) vaqtidagi ta'lim va tibbiyotdagi uzilishlarning oldini olish mexanizmlari kontent-analiz qilindi.

Buyuk Britaniya va AQSh kabi davlatlarning tajribasi ham institutsional yondashuv asosida qiyoslandi. Buyuk Britaniya tajribasidagi "Qurolli Kuchlar Kelishuvi" (Armed Forces Covenant) va maxsus Oila federatsiyalarining (AFF, NFF, RAFFF) faoliyati davlat va nodavlat sektor hamkorligi namunasini sifatida tahlil qilindi. AQSh Mudofaa vazirligi (DoD) tomonidan harbiy oilalar ijtimoiy-pedagogik shayligini ta'minlovchi qonun hujjatlari, jumladan, SCRA va MSRRA qonunlarining farzandlar ta'limiga va oila byudjetiga ta'siri batafsil o'rganildi.

Tahlil va natijalar. 1. Qonunchilik bazasi va institutsional kafolatlar. Xalqaro amaliyotda harbiy oilalarning huquqiy maqomi maxsus davlat qonunlari bilan himoyalangan. AQShda SCRA (Harbiy xizmatchilarning fuqarolik huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun) va MSRRA qonunlari harbiy xizmatchilar va ularning turmush o'rtoqlarini moliyaviy, soliq va ijara yuklamalaridan himoya qiladi. Buyuk Britaniyada 2021-yilda qabul qilingan qonun (Armed Forces Act 2021) "Qurolli Kuchlar Kelishuvi"ni huquqiy jihatdan mustahkamlab, mahalliy hokimiyat organlarini sog'liqni saqlash, ta'lim va uy-joy masalalarida harbiy oilalar manfaatlarini hisobga olishga majbur qildi.

Rossiya Federatsiyasida "Harbiy xizmatchilar maqomi to'g'risida"gi (76-FZ) qonun va "Harbiy ipoteka" (NIS) tizimi orqali oilalarning ijtimoiy-maishiy hamda uy-joy muammolari hal etiladi. O'zbekiston Respublikasida harbiy oilalarning huquqiy maqomi Konstitutsiya hamda mudofaa va harbiy xizmatga oid qonunlar bilan qat'iy tartibga solinadi.

2. Farzandlar ta'limi va ijtimoiy-pedagogik moslashuv. Rotatsiya (doimiy ko'chish) sharoitida farzandlar ta'limidagi uzilishlarning oldini olish xalqaro harbiy pedagogikaning asosiy masalasidir. Kanada modelida Military Family Resource Centres (MFRC) markazlari va "Seamless Canada" tashabbusi orqali hududlararo ko'chishlarda ta'lim va tibbiyotning uzviyligi ta'minlanadi. Shuningdek, Kanadaning DAOD 5044 direktivasi oilaviy xizmatlarni bevosita mudofaa tizimining institutsional qismi sifatida belgilaydi. Avstraliya amaliyotida "Defence School Mentor" (DSM[17]) dasturi doirasida maktablarda maxsus mentorlar faoliyat yuritib, bolalarning yangi muhitga moslashishini nazorat qiladi va ta'limdagi uzilishlarni qoplash uchun repetitorlik xizmatlari moliyalashtiriladi. AQShda ushbu jarayon DoDEA (Department of Defense Education Activity) orqali dunyo bo'ylab harbiy bazalardagi maktablar tarmog'ida boshqariladi. Buyuk Britaniyada farzandlar uchun "Service Pupil Premium"

kabi maxsus ta'lim grantlari hamda "Wraparound Childcare" dasturi joriy etilgan. O'zbekistonda esa harbiy xizmatchilarning farzandlari uchun oliy ta'lim muassasalariga davlat granti asosida qo'shimcha 5 foizlik kvotalar ajratilishi amaliyotga tatbiq etilgan.

3. Turmush o'rtoqlar bandligi va milliy tajriba integratsiyasi Harbiy xizmatchilarning turmush o'rtoqlarini ish bilan ta'minlash xalqaro strategiyalarning muhim qismidir. Avstraliya hukumati PEAP (Partner Employment Assistance Program) dasturi orqali turmush o'rtoqlarga rezyume tayyorlash, kasbiy qayta tayyorlov va litsenziyalarni yangilash uchun 1500 dollargacha moliya grantlari beradi. Kanadada esa Military Spouse Employment Initiative mexanizmlari orqali xuddi shu muammolar ijobiy hal etilmoqda. O'zbekistonda Mudofaa vazirligi tizimida Xotin-qizlar va harbiy oilalar masalalari bo'yicha kengashlar instituti joriy etilgan bo'lib, ular harbiy shaharchalarda ayollarni ish bilan ta'minlash hamda ma'naviy muhitni sog'lomlashtirishga mas'uldir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda uzoq muddatli imtiyozli ipoteka kreditlari bilan ta'minlash tizimi samarali ishlayotgan bo'lsa-da, Kanadaning "Seamless Canada" hamda Avstraliyaning bandlikka oid "PEAP" dasturlariga o'xshash pedagogik-ijtimoiy mexanizmlarni milliy qonunchilikka moslashtirgan holda joriy etish yuqori samara beradi.

Xulosa. Xorijiy davlatlar va O'zbekiston Respublikasi harbiy oila institutlarining qonunchilik, strategik va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatchilarning jangovar shayligi va xizmat samaradorligi bevosita ularning oilaviy barqarorligiga bog'liq. Rivojlangan davlatlar tajribasi harbiy oilalarni ijtimoiy himoya qilishni faqatgina moddiy yordam yoki uy-joy ta'minoti bilan cheklamasdan, balki ta'lim, psixologik qo'llab-quvvatlash va turmush o'rtoqlar bandligini qamrab oluvchi

yaxlit institutsional tizim sifatida qabul qilishni taqozo etadi. Xususan, Kanada va Avstraliya amaliyotidagi rotatsiya jarayonlarida ta'lim hamda tibbiy xizmatlar uzviyligini kafolatlovchi dasturlar, shuningdek, Buyuk Britaniyaning "Qurolli Kuchlar Kelishuvi" asosidagi milliy majburiyat yondashuvi harbiy ijtimoiy pedagogikaning eng ilg'or namunalarini hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha kuchli huquqiy baza yaratilgan bo'lib, davlat granti asosidagi 5 foizlik ta'lim kvotalari, imtiyozli ipoteka kreditlari hamda Mudofaa vazirligi tizimidagi xotin-qizlar kengashlari faoliyati ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, ushbu tizimni xalqaro standartlar asosida yanada takomillashtirish maqsadida bir qator amaliy mexanizmlarni joriy etish zarurati mavjud. Birinchidan, Avstraliyaning PEAP dasturi tajribasidan kelib chiqib, doimiy ko'chishlar sharoitida harbiy xizmatchilarning turmush o'rtoqlarini kasbga qayta tayyorlash va ish bilan ta'minlashni moliyaviy qo'llab-quvvatlovchi maxsus davlat dasturini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, Kanadaning "Seamless Canada" tashabbusi kabi idoralararo hamkorlik mexanizmini yaratib, harbiy oilalar yangi hududga ko'chganda farzandlarning ta'lim va tibbiy muassasalarga joylashishini uzluksiz ta'minlash kerak. Uchinchidan, maktab yoshidagi bolalarning yangi muhitga tezkor ijtimoiy-pedagogik moslashuvini ta'minlash uchun Avstraliya tajribasidagi kabi hududiy maktablarda maxsus mentorlik (DSM) tizimini joriy etish o'quvchilardagi ruhiy va ta'limiy uzilishlarning oldini oladi. Xulosa qilib aytganda, harbiy oilalar uchun zamonaviy ijtimoiy-pedagogik yordam mexanizmlarining amaliyotga keng tatbiq etilishi nafaqat ushbu qatlamning ijtimoiy farovonligini oshiradi, balki mamlakat mudofaa qudratini mustahkamlashning eng muhim strategik omili bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Department of Defense (USA). Military Family Readiness System and Policy Directives. – Washington, D.C.: DoD Publications, 2023. – 145 p.
2. Department of National Defence (Canada). DAOD 5044-0: Family Services to Support Canadian Armed Forces Members. – Ottawa: DND, 2025. – 48 p.
3. Ministry of Defence (UK). UK Armed Forces Families Strategy 2022-2032. – London: MOD, 2022. – 68 p.
4. Федеральный закон РФ «О статусе военнослужащих» от 27.05.1998 г. № 76-ФЗ (с изменениями и дополнениями). – Москва: Норма, 2023. – 85 с.
5. Department of Defence (Australia). Defence Member and Family Support (DMFS) Programs and Partner Employment Assistance Program (PEAP) Guidelines. – Canberra: Commonwealth of Australia, 2023. – 55 p.
6. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. – Toshkent: "O'qituvchi", 1999. – 200 b.
7. Jalolova M.O. Harbiylar oilasida tarbiyaviy muhit va uzluksiz ta'limning pedagogik mexanizmlari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: TDPU, 2024. – 52 b.
8. G'afurov B.T. Harbiy xizmatchilarning farzandlarini barkamol shaxs etib tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Buxoro: BuxDU, 2024. – 56 b.
9. To'raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda ilmiy bilish metodologiyasi. – Toshkent: "Zarqalam", 2005. – 160 b.
10. Xasanov A.A. Harbiy pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: Mudofaa vazirligi nashriyoti, 2018. – 240 b.
11. Shoumarov G.B. Oila pedagogikasi va psixologiyasi. – Toshkent: "Sharq", 2011. – 280 b.
12. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi (Darslik). – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2008. – 288 b.
13. DAOD (Defence Administrative Orders and Directives): Kanada Qurolli Kuchlarining mudofaa ma'muriy buyruqlari va direktivalari (ichki tartib va ijtimoiy siyosatni belgilovchi hujjatlar tizimi).
14. SCRA (Servicemembers Civil Relief Act): AQShda harbiy xizmatchilarning fuqarolik huquqlarini (ijara, kredit, moliya) himoya qilish to'g'risidagi qonun.
15. MSRR (Military Spouses Residency Relief Act): AQShda harbiylarning turmush o'rtoqlari uchun yashash joyi va soliq to'lash bo'yicha imtiyozlarni belgilovchi qonun.
16. DoDEA (Department of Defense Education Activity): AQSh Mudofaa vazirligining harbiylar farzandlari ta'limi bilan shug'ullanuvchi xalqaro maktablar tarmog'i.
17. DSM (Defence School Mentor): Avstraliyada harbiylarning farzandlariga yangi maktabga moslashishda yordam beruvchi maxsus pedagog-mentorlar tizimi.